

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційне дослідження

Бенчука Віталія Олександровича

«Агресія РФ проти України у масовій свідомості мешканців Донецької області (2014-2019 рр.)», поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія

Дослідження проблеми масової свідомості залишається популярним напрямком історіографії з часу публікації наприкінці XIX ст. дисертації «Поділ праці в суспільстві» («*De la division du travail social*») Еміля Дюркгайма. Дослідник, вживаючи термін «колективна чи спільна свідомість» («*la conscience collective ou commune*»), визначає масову свідомість як сукупність переконань та почуттів, спільних для пересічних членів суспільства. Він вважає, що масова свідомість не змінюється з кожним поколінням, а, навпаки, пов'язує наступні покоління одне з одним. Таким чином, це щось абсолютно відмінне від свідомості індивідів, хоча воно реалізується лише в індивідах.

Дисертант обрав для дослідження досить складну тему, яка вимагає високого рівня володіння методологією наукового дослідження. Хронологічні межі дослідження охоплюють непростий для дослідження період української історії, однією з визначальних рис якого стала агресія Російської Федерації. Автор приділив увагу віддзеркаленню російської агресії у масовій свідомості донеччан протягом 2014-2019 рр., зміні уявлень щодо широкого спектру питань як на підконтрольній Україні території, так і на територіях тимчасово окупованих. Свого часу римський історик Тацит сформулював кредо історика – писати «без гніву та упередженості» («*sine ira et studio*»). Досягти цього дуже важко, якщо взагалі можливо. У всякому разі Тацит не зміг досягти повної об'єктивності, позбутися упередженості сенатської історіографії щодо окремих історичних осіб. Автор даної дисертації прагнув дотримуватися засадничих принципів історичного дослідження і, на нашу думку, йому це вдалося. Чималим викликом були і зрозумілі логістичні труднощі з доступом до різнопланових джерел і літератури в умовах жорстких обмежень, пов'язаних із пандемією та повномасштабною російською агресією. Це не могло не накласти

відбиток на процес підготовки даного дисертаційного дослідження, але ці труднощі Віталій Олександрович Бенчук, на нашу думку, успішно подолав.

Цілком прийнятною є структура дисертації. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми даної теми. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (поділених на підрозділи), висновків, списку використаних джерел і літератури (алфавітної побудови), а також цікавих додатків. Матеріал викладено на підставі проблемно-хронологічного принципу логічно і послідовно.

Автор аргументовано наголошує на актуальності обраної теми не лише з точки зору науки, а й суспільної значущості, через виклики, перед якими постали українське суспільство та держава. Чітко сформовані об'єкт та предмет дослідження, його мета і завдання, географічні та хронологічні межі, практичне значення. Новизна результатів дисертаційної праці показує залучення та опрацювання величезного пласту різнопланових джерел. Здійснений їх аналіз дав можливість автору висвітлити реакцію жителів Донецької області на російську агресію, показати трансформацію масової свідомості донеччан як на підконтрольній Україні території, так і на території, на яких органи української влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень. Загалом робота відповідає всім необхідним вимогам, зокрема й щодо технічного оформлення тексту.

Перший розділ «Історіографія, джерела та методологія дослідження» складається з трьох частин, в яких визначено стан наукової розробки досліджуваної теми, охарактеризовано й класифіковано джерелознавчу базу, розкрито основні теоретико-методологічні засади наукового пошуку. Дисертант проаналізував значний обсяг історіографії щодо російсько-української війни, групує її на основі певних критеріїв, що дало підстави щодо висновків про належну увагу науковців до одних проблемних питань, та недостатню увагу до інших. Проведений дисертантом історіографічний аналіз демонструє, що обрана ним тема не має належного висвітлення в історіографії.

В другій частині першого розділу дисертант звертається до аналізу джерельної бази дослідження. Він вказує на складність формування джерелознавчого підґрунтя тем, пов'язаних із сучасністю. Автор чітко визначає свою джерельну базу, класифікує та характеризує її. Використовуючи джерела російського походження Віталій Олександрович Бенчук їх критично аналізує, відділяючи фактологічний матеріал та пропагандистські нашіарування. Відзначимо також залучення особистого архіву автора, зокрема використання інтерв'ю з Дмитром Лубінцем, що був головою Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин (2019 – 2022 рр.). Загалом залучені джерела доволі репрезентативні і достатні для реалізації поставлених завдань. Є підстави сподіватися на публікацію з часом нових матеріалів, що стосуються теми даного дослідження – документів, мемуарів *etc.* Тож на нас може очікувати суттєве прирощення джерельного матеріалу, яке додасть чимало нюансів у реконструйовану дисертантом картину.

У третьому підрозділі першого розділу розглянуто теоретико-методологічні засади проведеного дослідження. Автор розглядає понятійно-категоріальний апарат дослідження, приділяє особливу увагу терміну «масова свідомість». Методологічними засадами дослідження Віталій Олександрович Бенчук визначає принципи об'єктивності, історизму, науковості, багатофакторності, всебічності. Можна стверджувати чітко окреслення дисертантом термінологічного апарату роботи, який має виразне методологічне навантаження. Загалом, проведений дисертантом огляд історіографії проблеми та джерельної бази дослідження засвідчив глибоке знання означеної теми та достатнє володіння ним методикою історіографічного дослідження.

У другому розділі «Особливості формування донецької ідентичності» автор поставив собі за мету прослідкувати особливості формування донецької

регіональної ідентичності. Дисертант цілком слушно вказав на її багатоаспектність. В.О. Бенчук намагається з'ясувати вплив на її формування соціально-економічних, історичних, політичних й культурно-духовних чинників. Свій аналіз він починає з ранньомодерної доби, зупиняючись на тих подіях, які вплинули на формування Донеччини як економічного краю. Глибоко автор аналізує радянський період історії, що видається абсолютно обґрунтованим з огляду на його роль у формуванні регіональної ідентичності. Говорячи про чинники, які впливали на формування донецької ідентичності, автор вказує на деіндустріалізацію краю, формування місцевих бізнесових структур та політичних сил, зокрема Партії Регіонів, які відіграли неоднозначну роль в історії регіону.

У третьому розділі «Реакція мешканців Донецької області на російську агресію в 2014 р.» дисертант розглядає як саме реагувало населення на російську агресію, які настрої панували на підконтрольній території України та досліджує особливості відображення у місцевих засобах масової інформації російської агресії. Здійснивши історичну ретроспективу військової інтервенції на материкову Україну, автор демонструє динаміку протиборства між прихильниками проросійських сил та місцевими патріотами, боротьбу останніх проти російського вторгнення. Ґрунтовно, із залученням низки соціологічних опитувань, охарактеризовано ставлення місцевого населення до зміни адміністративно-територіального статусу регіону. Дисертант зробив слушний висновок, що більшість населення регіону виступала за збереження його у складі України. Проте російська агресія розділила Донеччину на дві частини – підконтрольну Україні та тимчасово окуповану територію.

Для аналізу місцевих засобів масових інформацій В.О. Бенчук використовує джерела, які представляли різні політичні підходи та у яких, відповідно, по-різному висвітлювалися тогочасні події. Автор звертає увагу на те, що позиція того чи того видання залежала від багатьох чинників, як об'єктивного так і суб'єктивного характеру. Ретельне опрацювання змісту даних видань дало автору підстави робити обґрунтовані висновки щодо змісту

тої інформації, яку вони доносили та впливу цієї інформації на масову свідомість та поведінку людей.

В останньому розділі «Зміна настроїв різних верств донецького суспільства у 2015-2019 рр.» В.О. Бенчук з'ясовує трансформацію масової свідомості місцевого населення як на підконтрольній Україні території, так і на території тимчасово окупованій. Автор обґрунтовує думку про те, що поява російської окупаційної адміністрації під вивіскою «ДНР» призвела до формування двох ментально різних Донбасів. У першому підрозділі автор розглядає еволюцію настроїв на підконтрольній частині. Залучивши значний обсяг даних соціологічних опитувань провідних центрів, він демонструє динаміку змін, зокрема, щодо питання геополітичної орієнтації. Тут значно збільшилась частка прихильників проєвропейського курсу та зменшилась частка прихильників проросійського вектора. Автор переконливо довів, що думки та настрої мешканців підконтрольної української території, попри потужний російський інформаційний вплив, змінилися у бік загальноукраїнських тенденцій. Це простежується і щодо питання територіальної цілісності України.

З огляду на проблему з доступом до джерельної бази, доволі непростим завданням видається аналіз змін на тимчасово окупованих територіях. Це слушно зауважує також і автор, який зазначає, що ця територія втратила інформаційну суб'єктність. Однак, як видається, автор зумів вирішити це завдання. Зокрема, В.О. Бенчук доводить, що тут масова свідомість українського населення зазнала суттєвих трансформацій. З «республіки» Росія утворила ментальний анклав, генеруючи тут для місцевого населення цінності «руського мира». Дисертант наголошує на тому, що тривале перебування цих територій під російською окупацією посилюватиме антиукраїнські тенденції.

У висновках, які кореспондуються з поставленими завданнями, узагальнено позиції основних розділів дисертації. Вони стисло відображають основні положення, до яких прийшов дисертант у процесі роботи над темою

дисертаційного дослідження. Також заслуговують уваги інформативні додатки до дисертації.

В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В.О. Бенчука, потрібно зазначити, що вона не позбавлена деяких упущень:

1. Наводячи дані соціологічних досліджень автор для аргументації своєї думки вживає географічні терміни: «Східна Україна», «Донбас», «Донецька область». Подекуди складається враження, що різні терміни вживаються щодо однієї і тієї ж території.
2. Для зручнішої роботи зі списком літератури варто було б вказати DOI тих публікацій, які мають цифровий ідентифікатор.
3. У першому підрозділі четвертого розділу («Суспільно-політичні настрої мешканців на підконтрольній владі України території») автор детально аналізує геополітичні настрої. Водночас менше уваги приділено таким важливим питанням як самоідентифікація, статус державної мови, адміністративно-територіальний статус регіону.
4. У третьому підрозділі четвертого розділу («Урегулювання збройного конфлікту крізь призму масової свідомості донеччан на підконтрольній території України») матеріал стосується тих самих територій, що і у першому підрозділі цього ж розділу. На нашу думку, ці два підрозділи можна було б об'єднати.

Проте висловлені зауваження і побажання мають здебільшого рекомендаційний характер та істотно не впливають на загальну позитивну оцінку кваліфікаційної праці. В цілому дисертація В.О. Бенчука – самостійне наукове дослідження на актуальну наукову проблему, яка має не лише вузько наукове, але й прикладне значення у теперішньому суспільному житті України. Дисертант продемонстрував самостійне мислення, уміння формулювати висновки, орієнтуватися у літературі з досліджуваного питання. В процесі опрацювання теми здобувач продемонстрував навички роботи з історичними джерелами та аналітичні уміння науковця. Оформлення відповідає чинним

вимогам. Зміст дисертаційної роботи знайшов відображення у вісімнадцяти наукових публікаціях, з яких три – у закордонному і вітчизняних виданнях, проіндексованих у базах даних Scopus та Web of Science; дев'ять – у фахових виданнях України; п'яти конференційних матеріалах, що додатково відображають підсумки дослідження, а також пройшов апробацію на одинадцяти наукових конференціях різного рівня. А це означає, що результати проведеного дослідження, як і належить, вже стали надбанням наукової громадськості.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що дисертація В.О. Бенчука засвідчує належний фаховий рівень здобувача. Він зібрав та опрацював різноплановий і обширний джерельний матеріал. Запропоновані ним висновки вносять якісно нове розуміння важливих проблем сьогодення та сприятимуть осмисленню завдань повоєнного облаштування та відбудови України. Тож враховуючи поданий на обговорення текст роботи і численні публікації Автора, вважаємо, що дисертація Віталія Олександровича Бенчука «Агресія РФ проти України у масовій свідомості мешканців Донецької області (2014-2019 рр.)» є завершеною науковою працею, яка має теоретичну й практичну значущість в галузі історії і може бути рекомендованою до захисту у разовій спеціалізованій раді із захисту дисертаційних досліджень за спеціальністю 032 Історія та археологія.

**завідувач кафедри всесвітньої історії
та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка.
доктор історичних наук, професор**

О. М. Петrenchо

